मुळशी पेठ्यांतील

टाटा कंपनीचा खुलासा.

"पुनः जमिनीकडे वळा" अशी इंग्लंडमध्यें ओरड सुरू झाली याचें कारण इंग्लंडमधील शेंकडा ८० लोक आज उद्योगधंद्यांत गुंतले असून इंग्लंडला धान्य वगैरेकरितां पुष्कळ अंशीं परदेशावर अवलंबून रहावें लागत आहे, हें होय. हिंदुस्थानांत ही स्थिति याच्या अगदीं उलट आहे. येथें शेंकडा ८० लोकांचा शेती हाच निर्वाहाचा धंदा आहे. केवळ शेतीनें कोणताही देश श्रीमंत झाला नाहीं. इतकेंच नव्हे तर आजच्या जगांत, शेती हाच ज्या देशाचा मुख्य रोजगार असतो, त्याचें पाऊल पुढें पडणें कठिण होतें. जमिनीवर जेव्हां सर्वांच्याच निर्वाहाचा बोजा पडतो तेव्हां तो हलका करण्यास देशांत अनेक धंदे सुरू होणें जरूर असतें.

उद्योग धंदे वाढले पाहिजेत.

आपल्या देशांत कापडाच्या गिरण्या निघून त्या धंद्याचा जम बसला नसता तर लोखंड व पोलाद तयार करण्याचे मोठमोठाले कारखाने व उद्योगधंद्यांच्या इतर मोठमोठाल्या किफायतशीर योजना सुरू करण्यास भांडवलाची अनुकूलता केव्हांही लाभली नसती. बहुजनसमाजास केवळ शेतीसच चिकटून रहाणें भाग पडलें असतें तर त्यांची हल्लींप्रमाणें उन्नति केव्हांही झाली नसती. कारण, शेतीवर निर्वाह चालविणाऱ्या लोकांच्या रहाणीचें मान नेहमींच अगदीं निकृष्ट प्रतीचें असतें. या लोकांची ऐपतही बातबेतच रहाते व त्यांची लोकसंख्या सर्वत्र पांगलेली असल्यामुळें नवीन विचारांचा त्यांच्यामध्यें शिरकाव होणें फार कठिण पडतें. उद्योगधंद्यांच्या प्रसाराबरोबर कांहीं वाईट गोष्टीहि येतात हें खरें आहे. पण जसजसा काळ जाईल, त्या मानानें त्या दूर करतां येणें शक्य असतें. उद्योगधंद्यांच्या प्रसारानें रोजमुऱ्याचें मान वाढतें, लोकांना व्यवहार अधिक समजूं लागतो, त्यांच्या अंगीं कर्तबगारी येते आणि त्यामुळें एकंदरीनें देशाचें कल्याणच होतें.

टाटांच्या योजनेपासून होणारे फायदे.

आज हिंदुस्थान वाजवीहून अधिक प्रमाणांत शेतीवरच अवलंबून असेल तर कांहीं जमिनीचा, अधिक किफायतशीर रीतीनें उपयोग होणें, देशाच्या हिताचेंच आहे असें समजलें पाहिजे. मुंबई इलाख्याच्या हायड्रो-

इलेक्ट्रिक योजनेस [illegible]INE [illegible] सहानुभू[illegible] [illegible] साहाय्य केलें तो याच दृष्टीनें होय. या योज[illegible] [illegible] व मुंबई यांचे दरम्यान रेच [illegible] नवीन उद्योगधंदे निघण्याचा [illegible] [illegible]तला जाईल. हायड्रो इलेक्ट्रिक शक्ति (पाण्यापासून उत्पन्न [illegible] विजेची शक्ति) उद्योगधंदे चालविण्यास अनेक दृष्टींनीं फायदेशीर होते. एक तर या शक्तीचा प्रवाह सफाईनें चालतो. दुसरें त्याची यंत्रसामुग्री स्वच्छ रहाते. तिसरें ती आयास न पडतां चालवितां येते आणि सर्वांत अधिक महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे या योजनेस, इतर शक्तींच्या मानानें, खर्च कमी लागतो ही होय. टाटांच्या योजनेपासून उत्पन्न होणाऱ्या दीड लक्ष हॉर्स पॉवरनें (अश्वशक्तीनें) दरसाल ५ लक्ष २५ हजार टन कोळशाची बचत होणार आहे. याविरुद्ध कोणी असें म्हणेल कीं हिंदुस्थानांत कोळसा मुबलक असल्यामुळें, कोळशाची ही बचत झाली काय किंवा न झाली काय त्यांत कांहीं विशेषसें तात्पर्य नाहीं. पण या संबंधांत एक गोष्ट लक्ष्यांत ठेवणें जरूर आहे, ती ही कीं, वर ज्या कोळशाची बचत होईल म्हणून सांगितलें तो कोळसा अगदीं पहिल्या प्रतीचा किंवा फार तर दुसऱ्या प्रतीचा असाच धरला आहे आणि तो तसा धरणें भागही आहे. कारण मुंबईतील कारखान्यांना अशाच प्रकारचा कोळसा जरूर असतो. कोळशाच्या खाणी मुंबईतील कारखान्यांपासून दूर असल्यामुळें आणणावळीचा खर्च बराच येतो. आणि या खर्चाचा विचार करतां हलक्या प्रतीच्या कोळशाचा उपयोग करणें या कारखान्यांना मुळींच परवडत नाहीं.

टाटाकंपनीला सरकारनें जमीन संपादन करून दिली याचें कारण सरकारला येथील कोळसा ब्रिटिश आरमाराकडे पाठवावयाचा आहे हें होय, अशी टाटांच्या योजनेस विरोध करणारांकडून हूल उठविण्यांत आली आहे. पण उत्कृष्ट प्रकारचा वेल्श कोळसा हल्लीं मुंबईच्या बाजारांत हिंदी कोळशाशीं चढाओढीनें विकला जातो ही वस्तुस्थिति ज्यांना माहीत आहे त्यांचा या हुलीवर विश्वास बसणें शक्य नाहीं.

वर सांगितल्याप्रमाणें कोळशाची बचत होऊं लागली म्हणजे इतक्या कोळशाच्या वहातुकीस लागणाऱ्या २६,२५० वाघिणी (वॅगन्स) दरसाल इतर मालाची ने आण करण्यास हिंदी रेल्वेवर उपयोगी पडतील. धान्याच्या व इतर उपयुक्त वस्तूंच्या वहातुकीस आज जी मालाच्या डब्यांची चणचण भासत आहे तीही पुष्कळ अंशांनीं दूर होईल.

पैसे देशांतल्या देशांतच राहतील.

या योजनेपासून दुसरा फायदा असा आहे कीं, एकदां विजेच्या शक्तीनें कारखाने चालूं लागले कीं, वाफेचीं इंजिनें व बॉइलर आणविण्याचे कामीं हल्लीं जो परदेशांत पैसा जातो तो थांबेल. वाफेच्या यंत्रानें कारखान चालवावयाचा म्हटलें म्हणजे यंत्रें दुरुस्त ठेवण्यास व अडीअडचणीच्या वेळीं उपयोगीं पडावी म्हणून इतर यंत्रविषयक सामुग्री संग्रहीं राखण्यास काय

खर्च येतो याची कल्पना, हीं मोठ्या खर्चाचीं इंजिनें व बॉइलर्स वापरणारांसच होणार आहे. विजेची शक्ति उपयोगांत येऊं लागली म्हणजे हा इतका पैसा देशांतल्या देशांत राहील व नवीन निघणाऱ्या कारखान्यांनाही परदेशांतून यंत्रें आणविण्याचा खर्च करावा लागणार नाहीं.

कंपनी रेल्वेंनाही विजेचा पुरवठा करील आणि त्यायोगानें शहराभोंवताळच्या प्रदेशासही या शक्तीचा उपयोग करून घेतां येईल. ट्राम्वेंनाही या शक्तीचा उपयोग होईल. यामुळें मुंबई शहरांतील दळणवळणही अधिक जलदी होऊन त्या शहराचा विस्तार होईल व शहरांतील वस्तीची खेंच, त्या योगानें बिघडणारें आरोग्य, त्यापासून उत्पन्न होणारी रोगराई व मृत्युसंख्येची वाढ हीही स्थिति नाहींशी होईल.

जमिनीच्या उत्पन्नाचा अंदाज.

पहिल्या हायड्रो इलेक्ट्रिक योजनेच्या वेळीं जमीन संपादन करण्यांत आली त्या वेळीं सरकारनें जमिनीची किंमत जमिनीच्या साऱ्याच्या पंचवीस पटीबरोबर धरली. आणि या जमिनी महत्वास पावलेल्या शहरांपासून फार दूर असल्यामुळें त्यांच्यावर गिऱ्हाइकांच्या उड्या पडणें शक्य नव्हतें, हें लक्ष्यांत ठेवलें म्हणजे जमिनींच्या किमतीचा धरलेला हा सर्वसाधारण अंदाज गैरवाजवी होता असें केव्हांही म्हणतां येणार नाहीं. आंध्र योजना प्रथम निघाली त्या वेळेस, जमिनीच्या किमतीचा अंदाज वरील तत्वाप्रमाणें धरणें वाजवी होणार नाहीं, तसा तो धरल्यास, ज्यांच्या जमिनी घ्यावयाच्या त्यांच्यावर अन्याय होईल ही गोष्ट स. १९१७ सालीं प्रथम सरकारनेंच दृष्टोत्पत्तीस आणली. आणि कंपनीनेंही ती तत्परतेनें आणि मोठ्या खुषीनें कबूल केली. हा अधिक मिळणारा पैसा, सर्वांना उपयोग होईल अशा कामींच, खर्च व्हावा असा सरकारचा हेतु होता. आणि त्याप्रमाणें, ज्यांच्या जमिनी घेण्यांत यावयाच्या त्या मावळ्यांचा प्रत्यक्ष रीतीनें व योग्य रीतीनें फायदा होईल अशीच कंपनीनें तरतूद केली. या सर्व बाबी ठरविणें व प्रत्येक प्रकारच्या जमिनींत खरोखरच उत्पन्न किती येतें यासंबंधानें चौकशी करून माहिती व आंकडे जमविणें याला बराच वेळ लागल्यामुळें या प्रश्नाची वाटाघाट संपविणें १९२१ मार्चपर्यंत शक्य झालें नाहीं. प्रत्येक प्रतीच्या जमिनीच्या उत्पन्नाचा अंदाज सरकारनें ठरविला तो जागच्या जागीं समक्ष पडताळा पाहून व अनेक वर्षांचें उत्पन्न पाहून त्याची सरासरी काढूनच ठरविला.

सरकार व कंपनी यांनीं घेतलेली खबरदारी.

कांपेन्सेशन कशा रीतीनें द्यावें हें ठरविण्याच्या कामीं हा जो विलंब लागला त्यामुळें एक अकल्पित अडचण उत्पन्न झाली. आंध्र योजना जितक्या झपाट्यानें अस्तित्वांत आणणें शक्य होतें तितक्या झपाट्यानें, अस्तित्वांत आणण्यां. आली. यामुळें जमीनदारांना कांपेन्सेशन किती द्यावें याबद्दलचा सरकारचा निकाल जाहीर होण्यापूर्वींच कित्येक जमिनी पाण्या-

साली बुडूनही गेल्य[illegible] [illegible]नींचा व [illegible] [illegible]ची तपशीलवार केलेली नोंद मात्र काळजीपूर्वक ठेवण्या[illegible] आली होती आणि कांपेन्सेशन कायम ठरण्यास जी मुदत लागली त्या मुदतींत पिकाचें उत्पन्न बुडाल्याबद्दल नुकसान—भरपाई दाखल भरपूर रकमही देण्यांत आली. कांपेन्सेशन ठरविण्याचे कामीं हा जो विलंब लागला तो सर्व तऱ्हेनें गैर होता. मुळशी पेट्यासंबंधांत मात्र असा विलंब लागूं नये याबद्दल कंपनीनें शक्य ते सर्व प्रयत्न केले. या ठिकाणीं सरकार व कंपनी या दोघांनींही अनेक लँड ॲक्विझिशन ऑफिसर नेमून जमीन संपादन करण्याचें काम त्वरेनें व्हावें, याबद्दल शक्य त्या रीतीनें खबरदारी घेतली आणि लवकर काम व्हावें म्हणुन हुकूमही सोडले. आंध्र व मुळशी या दोन्ही खेड्यांतील चौकशी साधारण एकाच वेळीं सुरू झाली. आंध्र खोऱ्यासंबंधांतील कांपेन्सेशनचे आंकडे प्रसिद्ध केल्यानंतर एक दोन महिन्यांतच सरकारनें मुळशी पेट्यासंबंधांतील आंकडे जाहीर केले. अपुरें कांपेन्सेशन देणें व कांपेन्सेशन जाहीर करण्याचे कामीं फाजील विलंब लावणें हे दोन्हीं प्रकार मुळशीपेट्या संबंधांत टाळण्यांत आले असें दिसून येईल.

कांपेन्सेशनचें सढळ प्रमाण.

कांपेन्सेशन ठरवितांना, कोणकोणत्या गोष्टींचा विचार करण्यांत आला याबद्दल आतां खुलासा करूं. सरकारी अधिकाऱ्यांनीं, प्रत्येक प्रतीच्या जमिनीपासून सालोसाल किती उत्पन्न आलें हें पाहून उत्पन्नाची सरासरी काढली. विवक्षित जमीनींत किती धान्य येतें याचा कित्येक खेड्यांत बरोबर अंदाज काढण्यासाठीं अनेक ठिकाणीं प्रत्यक्ष प्रयोग करून पहाण्यांत आले. या सरासरी उत्पन्नाची किंमत १९२० सालाच्या अखेर असलेल्या, म्हणजे धान्याचे भाव पराकाष्ठेचे चढले होते तेव्हांच्या बाजारभावानें, ठरविण्यांत आली व नंतर या किमतीच्या रकमेइतकें व्याज येण्यास मुद्दल किती असलें पाहिजे हें पहाण्यांत आलें. सरकारी प्रॉमिसरी नोटांचें व्याज सहा टक्के येतें याचा विचार करतां व हें व्याज सालोसाल बिनतक्रार पदरांत पडतें हीही गोष्ट लक्ष्यांत ठेवतां मुळशी पेट्यांतील जमीनींसंबंधांत मुद्दल रकम ठरवितांना आठ टक्केप्रमाणें हिशेब धरण्यांत आला तो फार सढळ होता हें कोणीही कबूल करील. मुळशी पेट्यांत दुष्काळ कधींही पडत नसला तरी तेथील पिकाचें मान पुष्कळ वेळां आठ आणेपर्यंतही खालीं उतरतें हेंही लक्ष्यांत ठेवलें पाहिजे. अर्थात् कांपेन्सेशन ठरवितांना सरकारनें शक्य तितका ढळताच, म्हणजे मावळ्यांना फायदेशीर होईल असाच, हिशेब धरला आहे हें उघड दिसून येईल. याशिवाय, जमिनीचे जे मालक खुषीनें जमीन देण्यास तयार होतील त्यांना जमिनीच्या किमतीवर शेंकडा १५ पासून २५ पर्यंत बक्षिस (बोनस) देण्याचें कंपनीनें ठरविलें आहे. म्हणजे जमीन सक्तीनें संपादन करण्याबद्दल सरकाराकडून मिळणारी जादा र[illegible]म व खुषीनें जमिनी देण्यास तयार होणाऱ्या जमिनीच्या सर्व मालकांना कंपनीकडून देण्यांत येणारें बोनस हीं धरून, तांदळाचें उत्कृष्ट पीक येतें अशा जमिनीस एकरीं ६२२ रु. प्रमाणें एकंदर रकम मिळणार आहे.

आंध खोऱ्यांत कांपेन्सेशनची दिलेली [illegible] प्रधान-कारकें वाटली, कीं संपादन केलेल्या जमीनीं [illegible] जमिनीच मिळाल्या पाहिजेत असे ज्या जमीनदारां [illegible] हाते त्यांनीं ते परत घेऊन, कांपेन्सेशनदाखल रोकड रकम घेण्यासच आपण तयार आहों, असें कळविलें व त्याप्रमाणें रकमा घेतल्याही.

सर्वस्वी निराधार अफवा.

आतां मुळशी पेट्यांतील योजनेसंबंधानें ज्या कित्येक अफवा उठविण्यांत आल्या आहेत त्यांचा थोडक्यांत विचार करूं. मुळशी तलावाच्या योगानें ४० हजार एकर जमीन पाण्याखालीं बुडून वायां जाणार आहे असें विलक्षण विधान कित्येकांकडून करण्यांत आलें आहे. पण खरोखर पहातां मुळशी खोऱ्यांतील ४० हजार एकर जमिनींपैकीं फक्त १०,८०० एकर जमीनच पाण्याखालीं बुडणार आहे. खोऱ्याच्या अगदीं सखल भागांत हा तलाव होणार असल्यामुळें भाताच्या सर्व जमिनी त्याखालीं गडप होणार आहेत असेंही सांगण्यांत येतें. पण हीही गोष्ट खरी नाहीं. मुळशी-पेट्यांत भाताचें पीक होणारी अशी एकंदर १३,२५१ एकर जमीन आहे, त्यापैकीं ३,५८३ एकरच काय ती जमीन तलावाखालीं बुडणार आहे. आणि तलाव तुडुंब भरला तरीही त्याच्या तटाकाबाहेर असलेल्या क्षेत्रांत भाताची लागवड होत असलेली अशी सुमारें **दोन हजार** एकर जमीन शिल्लक रहातेच, हेंही येथें सांगणें जरूर आहे.

सरकारी जंगल करण्याकरितां तलावाच्या क्षेत्राभोंवतालची सर्व जमीन संपादन करण्यांत येणार अशीही एक कंडी पिकविण्यांत आली आहे. पण तीही सर्वस्वीं निराधार आहे. अशा प्रकारें जमीन संपादन करविण्याचा कंपनीचा मुळींच विचार नाहीं हें कंपनीनें मुळशी पेट्यांत यापूर्वींच जाहीर केलें आहे. तलावाभोंवतालच्या जमिनींत फॉरेस्ट करण्याचा सरकारचाही हेतु असेल असें वाटत नाहीं.

जमिनी संपादन करण्याचें काम थोडक्या महिन्यांतच संपवून जमिनींच्या मालकांना कांपेन्सेशनही तावडतोब देण्याचा विचार आहे.

खंडाशिवाय पांच वर्षें पीक काढतां येईल.

मुळशीचें धरण तयार होण्यास अद्याप बराच अवधि लागणार आहे. पायाचें काम जमिनीच्या सपाटीपर्यंत आणण्यासच सुमारें दोन वर्षें लागतील. अर्थात् आणखी निदान दोन वर्षेंपर्यंत तरी कोणतीही जमीन पाण्याखालीं बुडणार नाहीं. त्यानंतरही आज एक जमीन तर कांहीं दिवसांनीं दुसरी, अशा रीतीनेंच जमिनी पाण्याखालीं जातील आणि बरीचशी जमीन पाण्याखालीं जाण्यास पांचही वर्षें लोटतील. आणि या अवधींत जमिनीच्या मालकांनीं जमिनींत खुशाल पीक काढावें. त्याबद्दल त्यांना खंड वगैरे कांहीं द्यावा लागणार नाहीं, असें कंपनीनें जमिनीच्या मालकांना जाहिर केलें आहे. या सवलती-

मुळें, कॉंपेन्सेशन व बोनस या शिवायही बरीच रक्कम जमिनीच्या मालकांच्या पदरांत पडेल.

अगदीं लगतच्या प्रदेशांत जमिनी मिळतील.

शेतकीपासून, केव्हांही झालें तरी, उत्पन्न थोडेंच होतें. मुळशी पेठ्यांत चालू असणाऱ्या कामावर रोजगाराकरितां जे लोक येतील त्यांना जमिनी करण्यापासून होणाऱ्या उत्पन्नाच्या चौपट मिळकत होईल. ज्यांना जमिनीच करव्याशा वाटतील त्यांना त्या वर सांगितल्याप्रमाणें कित्येक वर्षेपर्यंत खंड वगैरे न भरावा लागतां करतां येतील. तोंपर्यंत लगतच्या दरींत नीरा राइट बँक कॅनलचें काम येऊन पोहोंचेल. तेथें ज्या मावळ्यांना वसाहत करण्याची इच्छा असेल त्यांना **तीनपासून चार हजार एकरपर्यंत भाताच्या लागवडीकरितां जमीनही मिळेल.** कालव्याखालीं येणाऱ्या क्षेत्रांत स्थायीक होण्याची ज्या मावळ्यांची इच्छा असेल त्यांच्याकरितां वरीलप्रमाणें विशेष तजवीज करणें शक्य होईल, असें सरकारनें कंपनीस खात्रीपूर्वक सांगितलें आहे. अशी तजवीज झाली म्हणजे पुणें जिल्ह्यांतील भाताच्या लागवडीखालीं असलेल्या जमिनीचें क्षेत्र कमी होणार नाहीं आणि मावळ्यांच्या हातचा शेती करण्याचा धंदाही जाणार नाहीं.

कंपनी मावळ्यांचें सर्व तऱ्हेनें हितच पाहील.

मावळ्यांच्याकरितां जेवढें म्हणून करणें शक्य होतें तेवढें सर्व कंपनीनें केलें आहे आणि यापुढेंही कंपनी करील. मावळ्यांना भरपूर कॉंपेन्सेशन देऊन व इतरही त्यांच्या हिताच्या गोष्टी करून शिवाय आणखी थोड्याच वर्षांत नीरा कनालवरील जमिनीही त्यांना लागवडीकरितां मिळाव्या व सरकारनें कंपनीस दिलेल्या अभिवचनाचा त्यांना फायदा घेतां यावा अशी कंपनीकडून जरूर तजवीज करण्यांत येईल. यासंबंधांत मावळ्यांच्या हिताची आस्था बाळगणारे असे जे त्यांचे पुढारी असतील त्यांनाही कंपनीस, ही बाब सलोख्यानें मिटविण्याचे कामीं, चांगलें सहाय्य करतां येणार आहे.

वरील माहितीवरून, ज्या मावळ्यांच्या जमिनी घेतल्या जातील त्यांना शेजारच्या खोऱ्यांत पुनः आपला पिढीजाद धंदा चालवितां यावा अशी तजवीज कशी होण्यासारखी आहे हें कोणाच्याही सहज लक्ष्यांत येईल.

कंपनी लवादमार्फत निकाल करून घेण्यासही कबूल आहे.

हायड्रो इलेक्ट्रिक योजनेकरितां जमीन संपादन करावयाची तिच्यासंबंधांत कंपनीकडे येणारे हक्कसंबंध निर्विवाद असले पाहिजेत हें उघड आहे. आणि लँड ॲक्विझिशन ॲक्टच्या द्वारेंच हें होणें शक्य आहे. या ॲक्टचा कंपनीनें उपयोग करूं नये असें ज्या लोकांचें म्हणणें आहे त्यांना आमचें हें येवढेंच उत्तर आहे. लँड ॲक्विझिशन ॲक्टनें जमिनी संपादन करण्यांत आल्या म्हणजे कॉंपेन्सेशन भरपूर मिळत नाहीं असा जो लोकांचा आक्षेप असतो त्याला,

मुळशी पेट्यांतील लोकांना समाधानकारक असें कांपेन्सेशन देण्यासंबंधांत कंपनीनें केलेल्या तजविजीची वर जी हकीकत दिली आहे, तिच्या योगानें योग्य उत्तर मिळेल अशी खात्री वाटते. कंपनीकडून देण्यांत येणारें कांपेन्सेशन सर्व प्रकारें समाधानकारक असल्याबद्दल कंपनीस इतकी खात्री वाटत आहे कीं, कांपेन्सेशनची आकारणी, कंपनीनें नेमून दिलेले आपले प्रतिनिधि व मावळ्यांच्या पुढाऱ्यांनीं आपल्या वतीनें नेमलेले तितकेच प्रतिनिधि यांच्या लवादाकडे सोपविण्यांत येण्यासही कंपनीची कांहीं हरकत नाहीं. लवादाचा मतभेद झाल्यास सर्वांचा विश्वास बसेल अशा सरपंचाकडून किंवा मध्यस्थाकडून-ही या बाबीचा निर्णय लावून घेण्यास कंपनीची तयारी आहे.

लवाद उभयपक्षीं मान्य झाला पाहिजे.

या ठिकाणीं येवढें मात्र सांगणें अवश्य आहे कीं, असा लवाद नेमावयाचा तो दोनच शर्तींवर नेमतां येणें शक्य आहे. प्रथम ही गोष्ट ध्यानांत ठेवली पाहिजे कीं, जमीन संपादन करणें हें सर्वस्वी सरकारच्या हातांतलें आहे. अर्थात् लवादानें निर्णय लावून घेण्यास कंपनीनें आपली तयारी दाखविली तरी त्यास सरकारचा रुकार मिळणें जरूर आहे. दुसरें, लवादाचा निर्णय आपण मान्य केला म्हणजे तो आपले अनुयायीही मान्य करतील अशी खात्री बाळगण्याइतकें मावळ्यांच्या पुढाऱ्यांचें आपल्या अनुयायांवर वजन असलें पाहिजे. लवादाचा निर्णय निमूटपणें मान्य करण्यास कंपनीची तयारी आहे तशीच ती मावळ्यांची असल्याशिवाय लवाद नेमण्यांत कांहीं हंशील नाहीं हें उघड आहे.

या खुलाशांत जी माहिती व जे आंकडे दिले आहेत ते सरकारी दप्तरावरून कोणासही पडताळून पाहण्यासारखे असल्यामुळें त्यांच्या खरे-पणाबद्दल निराळी हमी देण्याचें कारणच नाहीं. मुळशी पेट्यांतील योजना कंपनीनें खऱ्या खुऱ्या देशहिताच्या भावनेनेंच हातीं घेतलेली आहे याबद्दल लोकांची या खुलाशाच्या योगानें खात्री पटेल असा आम्हांस भरंवसा वाटतो.

भागीदारांचें होणारें नुकसान.

या योजनेसंबंधांत कंपनीचे एक कोटीहून अधिक रुपये आतांच खर्च झाले आहेत. या स्थितींत ही योजना सोडून दिल्यानें भागीदारांची होणारी अडचण, पुणें जिल्ह्यांतील मावळ्यांना होणाऱ्या अडचणीपेक्षां, कित्ये-तरी पटीनें अधिक आहे हें लक्षांत येईल. भागीदारांत सामान्य ऐपतीचेही पुष्कळ लोक आहेत हेंही विसरतां कामा नये. त्याचप्रमाणें मावळ्यांना भर-पूर कांपेन्सेशन व इतर सवलती देण्याचे कामीं कंपनी कोणत्याही प्रकारें कसूर करीत नाहीं हीही गोष्ट, या प्रश्नाचा विचार करतांना सर्वांनीं ध्यानांत ठेवणें अवश्य आहे.

भागीदारांत खासगी गृहस्थांचाच भरणा आहे.

या योजनेपासून टाटाकंपनीस प्रचंड फायदा होणार म्हणूनच त्यांची ही इतकी धडपड चालली आहे असेंही कित्येकांचें म्हणणें आहे. टाटा कंपनी-

च्या अनेक योजना आहेत. आपण लोकांच्या पैशाचे ट्रस्टी आहोंत याच भावनेनें त्यांनीं त्या चालविल्या आहेत. याही योजनेसंबंधांत त्यांची हीच भावना आहे. या योजनेंत कंपनीनें आतांपर्यंत ४५ हजार शेअर्स काढले. त्यांत टाटांच्या नांवावर फक्त ५५० शेअर्सच आहेत. ही योजना लोकांपुढें जाहीर रीतीनें येण्यापूर्वीच शेंकडा साठ भांडवल उभें राहील इतके शेअर्स खपले. हे शेअर्स बहुतेक खासगी गृहस्थांनींच समक्ष, एजंटमार्फत किंवा दलालामार्फत घेतले आहेत. कंपनीचें भांडवल लोकांच्या पैशानेंच उभारण्यांत आलें आहे हें यावरून दिसून येईल.

योजना राष्ट्राच्याच हुकूमतीखालीं येणार.

अशी योजना चालविण्यास सरकारचा परवाना काढावा लागत असल्यामुळें कंपनीनें गिऱ्हाइकांकडून कमाल आकार काय घ्यावा हें ठरलेलें असतें. त्याच्या पलीकडे कंपनीस जातां येत नाहीं. आजपर्यंतच्या हायड्रो इलेक्ट्रिक योजनांचा अनुभव पहातां असल्या योजनांपासून होणारा फायदा अल्प असतो. टाटा हायड्रोइलेक्ट्रिक सप्लाय कंपनीस आतांपर्यंत शेंकडा सात टक्यांहून अधिक डिव्हिडंड देतां आलें नाहीं. अजून बराच काळ लोटून योजनेचा विकास झाल्याशिवाय याहून अधिक डिव्हिडंड देतां येणार नाहीं. सरकारच्या परवान्यांत नमूद झालेल्या मुदतींत कंपनीची भराभराट झाली तर ठीकच, नाहीं तर आपल्याला अल्प किफायतीवरच समाधान मानून राहिलें पाहिजे हें समजून उमजूनच भागीदारांनीं या कंपनींत आपले पैसे गुंतविले आहेत. या मुदतींत कंपनीचें चांगलें बस्तान बसलें तर परवान्याची मुदत संपल्यानंतर रेल्वेप्रमाणेंच ही कंपनी आपल्या ताब्यांत घेऊन ती चालविण्याचा मार्ग सरकारास मोकळा आहे. राज्यकारभारांतही आतां लोकसत्तेचा अधिक अधिक प्रवेश होणार असल्यामुळें परवान्याच्या मुदतीनंतर कंपनीसंबंधांत काय तजवीज करावी हें ठरविण्याचा अधिकार वस्तुतः लोकप्रतिनिधींच्याच हातीं येणार आहे. या सर्व गोष्टींचा विचार करतां ही योजना वस्तुतः राष्ट्राच्याच हुकमतीखालीं आहे. योजनेच्या प्रथमावस्थेंत येणाऱ्या अडचणी दूर करण्याचा बोजा भागीदारांवरच आहे. त्यांनीं काटेकुटे काढून टाकून रस्ता साफ केल्यानंतर आणि तोही अल्प किफायतीवर समाधान मानून केल्यानंतर, तो आयताच राष्ट्राच्या पदरांत पडणार आहे. शेवटीं हें सांगणें जरूर वाटतें कीं, आमच्या योजनेमुळें उत्पन्न होणाऱ्या विजेच्या शक्तीचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग करणाऱ्या कारखान्यांची हल्लींची संख्या चाळीस आहे, त्यांत एकही औद्योगिक संस्था अशी नाहीं कीं, जिचें भांडवल याच देशांत उभारलेलें नाहीं. ता. १५-११-२१.

पुणें येथें ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत **अनंत विनायक पटवर्धन** यांनीं छापिलें
व टाटा कंपनीचे मॅनेजर मि. **जे. एच्. भाभा**, यांनीं प्रसिद्ध केलें.